

տազօտութեանց համաձայն, ֆիզիքական տիեզերքը կազմուած է՝ բնական օրէնքներու դանդաղ ազդեցութեամբ՝ նիւթի մը վրայ, որ նախնարար քառասական միգամած մ'էր (nébuleux)¹։ Ասիկա գիտական բացատրութիւն է Ս. Հարց և աստուածաբաններու կարծիքին՝ զոր վերեւ յիշեցինք, այսինքն՝ Աստուած նախ անկերպարան նիւթը ստեղծեց և յետոյ անով կազմեց աշխարհը։ Ուստի վերջին ընդհանուր կարծիքն այն է՝ թէ Աստուած հիմակուան վիճակին մէջ ստեղծած չէ ֆիզիքական տիեզերքը՝ ինչպէս մենք կը տեսնենք, և ուղղամիտ աստղաբաշխներու բնագէտներ լիովին կը հաստատեն Մովսէսի աստուածաշունչ պատմութիւնը, ինչ որ հաւատոյ մաս է արդէն քրիստոնէին համար։

Արդարեւ մեծագոյն փառք է Աստուծոյ ստեղծել աշխարհներ՝ տալով նախնական մղումը որ պարունակէր՝ իրեն հունտի մէջ (germe) բոլոր ապագայ բարեշրջումները (évolution), քան թէ կազմել մի առ մի այդ աշխարհները իրենց հիմա-

կուան զիրքին մէջ։ Քիչիկիկ՝ կը գրէ. «Մովսէս թողեր է մեզի այնպիսի աշխարհ հաճութիւն մը՝ որ կը ստուգուի օրըստօրէ հիմնալի կերպով։ Երկրաբանական նոր քննութիւնները կը համաձայնին բոլորովին Յննդոց գրքին՝ գործարանական էակներու կամաց կամաց ստեղծուելուն նշանակամբ» (Université Cath. 1830, ապրիլ)։ Նոյնը կը հաստատէ Ամփեռ² աւելցնելով. «Մովսէս կամ հիմակուան պէս խոր հմտութիւն ունէր բնական գիտութիւններու, կամ Աստուծոյ ներշնչուած էր»։

Ուրեմն այս մեր բնական աշխարհը կամ ասոր նախկին անկերպարան նիւթը, ինչպէս կը հաստատէ նաեւ արտաքին գիտութիւնը, հոգեղէն ինչի մը ծնած չէ, այլ ոչնչէ ստեղծուած է Արարչին հրամանով։

Յաջորդով պիտի անցնինք տեսնելու թէ ինչպէս մեր քաղաքացիական մշակող իր խելքին յարմարեցնելով դեռ ուրիշ հաւատալիքներ, առաջնորդուել է անխուսափելիօրէն աւելի ծանր մոլորութիւններու։ Abyssus abyssum invocat...

Հ. Թ. Թ.

téorologue), ծնած 1814ին. ունի նշանաւոր հրատարակութիւններ և գիտեր. իսկ Sur l'origine du monde գիրքը՝ զուգահեռ գործոց մըն է։

1. Տես Էսկերուս ժագուշ, Հնդ. Հ. Ս. Սարեան, վննետիկ 1902.

2. Մեծանուն բնախոյզ-հնարան ֆրանսացի, հիմնա-

դիր կենդանիներու բաղդատական անդամազննութեան (1769-1832).

3. Մեծատաղանդ չափազէտ և բնագէտ՝ նոյնպէս ֆրանսացի, անխոնջ աշխատող միտք մը, ինք գտաւ առաջին անգամ երկրաբանական հեռագրութեան սկզբունքը. (1775-1836).

ՕՏԱՐՆԵՐՈՒ ԿԱՐԾԻՔԸ

ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆԶԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Կը փափաքէինք Աստուածաշունչի հայերէն թարգմանութեան հազար հինգհարիւրամեակի առիթով ամփոփել ինչ որ եւրոպացի գիտնականներ գրած են մեր թարգմանութեան մասին։ Անոնք որքան ալ ներշնչուած ըլլան մեր պատմիչներէն կամ ազգային նոր մատենագիրներէն, սակայն չատ անգամ ունին ինքնուրոյն դատողութիւն մը և խնդիրը կը քննեն պատմական և համեմատական ընդհանուր սկզբունքներով։ Բայց վերջին յիսուն տարուան շրջանին այնքան բազմաթիւ եղած են համայնագիտակ բառարաններու և Ս. Գրքի ուսումնասիրութիւններու մէջ երեւցած յօդուածները, որ փոխանակ «Բազմալեզու» ի նեղ էջերուն՝ առանձին հատորի մը նիւթ կրնան մատակարարել, ուստի անոնցմէ հատ մը իբրեւ նմուշ կը ներկայացնենք հոս. Ֆրէտէրիք Հանրի Ամպրոզ Աքրիվընըրի «Նոր Կտակարանի քննութեան ներածութիւն»էն, տպուած ի Լոնտրա, 1894ին (Դ. տպ. Բ. հտ. էջ 148-153).

Ա.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ներկայ հայկական թարգմանութիւնը բաղդատութիւն մ'է, կատարուած Եփեսոսի ժողովէն քիչ վերջ, հնագոյն թարգմանութեան մը հետ՝ որ հիմնուած էր մասամբ ասորական և մասամբ ուրիշ յուրանական բնագրի մը վրայ։ Նորագոյն այս բաղդատութիւնը տեղի ունեցած էր խնամոտ և արժանահաւատ յոյն Աստուածաշունչի օրինակներու վրայ, որոնք, Եփեսոսի ժողովին կանոններուն հետ բերուած էին Բիւզանդիոնէ 433ին ատենները։ Բնական է որ փափաքելի էր մեզի աւելի ընդարձակ տեղեկութիւններ քան ինչ որ կը պարունակէ վերոյիշեալ համառօտ բացատրութիւնը։ Եւ սակայն, ան ամբողջութիւնն է ինչ որ կրնանք, վճռական կերպով, Ս. Գրքի թարգմանութեան պատմութենէն մէջ բերել, պատմութիւն՝ յիշուած երեք՝ գրեթէ ժամանակակից՝ գրիչներէ, այն է Կորինէ, Ղազար Փարպեցիէ, Մովսէս Խորենացիէ, և որոնց համառօտութիւնը ստորիւ արդ կը կրկնենք։

Կորին իր «Ս. Մեսրոպայ վարք»ին մէջ (գրուած 441 և 452 թուականներու միջեւ) կ'ըսէ¹. Վրամշապուհի թագաւորութեան հինգերորդ տարին (այն է 397ի

ատենները) Ս. Մեսրոպ գացած էր նախ Եղեսիա, և ապա յԱմիդ, և հուսկ ի Սամսատ, և բոլոր այս ժամանակամիջոցին զբաղած էր Հայ գրերու գիւտով։

Սամսատի մէջ, ուր մեծ յարգութեամբ ընդունուեցաւ կղերէն և եպիսկոպոսէն, Մեսրոպ պատահեցաւ յոյն դպրի մը՝ Հոսիֆանոսի (Ռուփինոս?), որու հետ և երկու աշակերտներուն՝ Յովհաննու և Յովսեփայ օգնութեամբ ձեռք զարկաւ Աստուածաշունչի թարգմանութեան։ Անոնք սկսան, և արժանի է գիտողութեան, Սողոմոնի Առակներէն, և Հոսիֆանոս կամ Ռուփինոս իր ձեռքով գրի կ'առնէր թարգմանուածը։ Յետոյ, Մեսրոպ այցելեց Ասորոց եպիսկոպոսին, որ շնորհաւորեց իր վաստակը. ապա զարձաւ ի Նոր քաղաք, ինչպէս Հովմայեցիք կը կոչէին Վաղարշապատը, Վրամշապուհի թագաւորութեան վեցերորդ տարին, 398ին։

Ապա ինքնին Կորին զրկուեցաւ Եղեսիի հետ Կոստանդնուպոլիս, ապահով թարգմանութեան գրքեր փնտռելու համար, որովհետեւ վերադարձան Ս. Գրքի ստոյգ օրինակով, Ս. Հայրերու գրուածներով և Նիկիոյ ու Եփեսոսի ժողովներուն կանոն-

1. Տես Հ. Կ. տպ. Վննետիկ 1893, էջ 10.

ներով: «Իսկ երանելոյն Սահակայ զեկեղեցական գրոց գումարութիւնն կանխաւ յունական բարբառոյն ի հայերէն դարձուցեալ և բազում եւս զհայրապետաց սրբոց զճմարիտ զիմաստութիւն՝ դարձեալ յետ անորիկ առեալ հանդերձ Եզնակաւ զյառաջագոյն զյանկարծագիւտ զիտութեան կի թարգմանութիւնս հաստատէր ճշմարիտ օրինակօք բերելովք, և շատ եւս մեկնութիւնս գրոց թարգմանէին»: Այս յիշատակուած կտորը էականն է Կորինթի մեզի ըսելիքին, թէ եւ ինքը յիշէ թէ աշակերտներ զըզեցեան Եզեսիա թարգմանելու և հետեւինն բերելու համար Ս. Հարց գործերը:

Ինչ պատճառաւ Մեսրոպ Առակաց Գրքէն սկսաւ, և թէ ինքը, անկէ զատ, թարգմանեց ուրիշ գրքեր և ինչ լեզուէ. ահաւասիկ կէտեր՝ որոց մասին Կորին չ'ակնարկեր:

Ղազար փարպեցի որ վեցերորդ դարուն երկրորդ կիսուն զրեց, երկրորդ հեղինակութիւնն է մեզի համար: Ինքը կ'ըսէ թէ չորրորդ դարուն մինչեւ վերջին տասնեակը կրօնական պաշտամունք մեծ Հայաստանի մէջ կը կատարուէին ասորի լեզուով, լեզու մը զոր ժողովուրդը չէր հասկընար: Նաեւ Հայաստանի թագաւորներու հրովարտականքը ամբողջ ասորի և յոյն գրով կը գրուէին: Սակայն հազիւ թէ Հայ տառերը գտնուեցան, Ս. Սահակ, որ կաթողիկոս էր (390—428) և շատ հմուտ յունարէնի, ձեռք զարկաւ Ս. Մեսրոպի, Վրամշապուհ թագաւորի, կղերի և իշխաններու յորդորանքով Ս. Գրքի թարգմանութեան: Ինքը կ'ըսէ թէ Ս. Սահակի թարգմանութիւնը ամբողջ Հին և Նոր Կտակարանը կը պարունակէր, և յունարէնի վրայէն էր:

Մովսէս Խորենացի, (Գիրք Գ. գլուխ ԼԳ) կ'օրինակէ, կը շփոթէ և կը յաւելու Կորինի պատմութեան վրայ: 370 թուականէն քիչ վերջ, Պարսիկները Հայաստան արշաւեցին, և Մերութան՝ իրենց առաջնորդ, այրեց բոլոր գտած գրքերը աշխարհին մէջ, արգիլեց յունարէնի ուսումը և

պատիժ սահմանեց խօսողին կամ թարգմանողին: Նոյն ատենները, կը յաւելու Մովսէս, եկեղեցւոյ պաշտամունքը յունարէն կը կատարուէին հայերէն գիր չըլլալուն համար: Թէոդոսի մահուրէն ետքը (յունուար 395—ին) Հայաստան բաժնուեցաւ Արկադիոսի իր յաջորդին և Պարսից թագաւորին մէջ, որով այս վերջինս գրաւեց առանց արգելքի արեւելեան գաւառները, Այրարատի հողամասով, ուր էր կրօնական նոր կեդրոնը՝ Վաղարշապատ կամ Էջմիածին, Հռովմայեցոց Նէապոլիսը:

Մեսրոպեան նոր տառերը նախ գործածուեցան պարսկական Հայաստանի մէջ, որովհետեւ, կ'ըսէ Մովսէս, յունաց բառնին մէջ ամէն գրութիւն յոյն տառով պէտք էր ըլլալ, ասորերէնը արգիւում ըլլալուն: Մեսրոպ, հազիւ թէ իր այրուբներ կարգի դրաւ Հռովմանոսի օգնութեամբ ձեռք զարկաւ թարգմանութեան և իր Յովհաննէս և Յովսէփ աշակերտներուն աջակցութեամբ թարգմանեց ամբողջ քսանեւերկու յայտնի գրքերը, ինչպէս նաեւ Նոր Կտակարանը, խնամք ունենալով Առակաց գրքէն սկսելու: Հայաստան դարձաւ 406—ին ատենները և գտաւ զՍ. Սահակ զբաղած Ս. Գիրքը ասորերէնէ թարգմանելու: Նա կ'ակնարկէ թէ Սահակ պիտի նախընտրէր յունարէն բնագիր մը, եթէ Մերութան այրած չըլլար բոլոր յունարէն գրքերը շուրջ երեսուն տարի առաջ: Այս գուցէ ենթադրել տայ թէ Մեսրոպ Սամոսատի մէջ թարգմանել սկսածը յունարէնէ էր, և անհաւանական ալ չէ, յոյն ըլլալով Ռուփինոս որ իրեն կ'աջակցէր, և գիտենք Կորինէն թէ Եզեսիոյ մէջ կային հայեր որ յունարէն և ասորերէն կը սորվէին: Կը կարգանք Խորենացւոյն պատմութեան մէջ, (Գ. Գլուխ Կ.) Եզեսիա և Բիւզանդիոն զրկուած առաքելութեանց նկատմամբ Ս. Հայրերու գրքերը թարգմանելու նպատակաւ, սակայն որոշ բան մը չենք իմանար Աստուածաշունչի թարգմանութեան մասին, ի բաց առեալ թէ Եփեսոսի ժողովէն վերջ, Սահակ և Մեսրոպ,

որ այն ատեն Աշտիշատ կը բնակէին ի Տարոն, ընդունեցան Բիւզանդիոնէ, ինչպէս վերն ըսուեցաւ, դեռ նոր գումարուած ժողովին կանոնները, Ս. Գրքի յունարէն ընտիր օրինակներու հետ: Եւ յետ ընդունելու, Սահակ և Մեսրոպ կրկին թարգմանեցին ինչ որ արդէն թարգմանուած էր, և բնագիրը կրկին ձուլելու եռանդուն էին: Բայց, ինչ որ կը տեսնուի, անոնք զոհ չմնացին իրենց գործէն և զրկեցին զՄովսէս յԱղեքսանդրիա ուսանելու գեղեցիկ լեզուն (այն է յունարէնը) աւելի խնամոտ յօգաբանութեան և բաժանման (հայ գրութեան):

Վերոյիշեալ համառոտութիւնը Մովսէս Խորենացիի վկայութիւնը կ'ամփոփէ: Ասկից կը հետեւի թէ Ս. Գիրքը երկու անգամ Հայերէն թարգմանուած է չորրորդ դարու(1) լրանալէն առաջ. Մեսրոպէ՝ յունարէնէ և Սահակէ՝ ասորերէնէ: Այն պահան որ Մեսրոպ Սամոսատի մէջ Սոդոմոնի Առակներէն սկսաւ, տարակոյս կը յարուցանէ թէ նախընթաց գրքերը արդէն թարգմանուած էին, երբ և սակից, չի գիտցուիր: Անշուշտ անբաւական են Կորինի և Մովսէսի պատճառները՝ Մեսրոպի Առակներէն սկսելուն: Բաց աստի, Մովսէս պատմելով թէ Սահակ թարգմանեց ամբողջ Աստուածաշունչը ասորերէնէ՝ կը հակասէ Կորինի և Ղազարու: Պէտք ենք գուցէ մենք հետեւեցնել թէ Սահակ և Մեսրոպ, 430էն վերջ, թարգմանեցին Կոստանդնուպոլսոյ օրինակին վրայէն, և ըստ երևոյթին յունարէն թերեւս նուազ կատարեալ բնագրի մը վրայէն: Յամենայն դէպս ճշմարտանման չէ՝ որ իրենք ամբողջապէս զոհել ուզած ըլլան իրենց աշխատանքը, և հետեւաբար պէտք ենք յուսալ գտնելու հայ թարգմանութեան մէջ բնագիրներու խառնուրդ մը, այսինքն, ասորի հին բնագիր մը որ մինչեւ 380 յարգի եղած ըլլայ, յոյն բնագիր մը աւելի հին՝ ձեռք բերուած Եզեսիոյ կամ Սամոսատի

մէջ, և բիւզանդական բնագիր մը. այս յետինս կրնայ շատ լաւ մին ըլլալ այն յիսուն փառաւոր օրինակներէն որ Եւսեբիոսի խնամքով պատրաստուեցան Կոստանդինոսի հրամանաւ: Ստոյգ է որ կամ թէ որքան այս զանազան տարրերը կը մտնեն թարգմանութեան մէջ, ահա խընդիր մը որ կրնայ որոշուիլ մի միայն խոր քննութեամբ իր ընթերցողածներուն: Կըրնայ ըլլալ որ այս ինչ զրչագրաց բան թէ այլոց մէջ գտնուին չհետազոտուած մասեր սրբագրութենէ ազատ մնացած բնագրին:

Բովանդակ պատմութիւնը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ յատուկ երեւոյթի փոփոխական այդ քաղաքականութեան Հռովմայեցոց և Պարսից մէջ՝ որ Հայաստանի մէջ տեւեց չորրորդ և հինգերորդ դարուն, և ուսկից Ս. Մեսրոպի և Ս. Սահակի հայրենասիրական եռանդը և արիւթիւնը հուսկ ստեղծեցին ստուգիւ ազգային Հայ եկեղեցի մը, անկախ և յատուկ կեանքով և գրականութեամբ մը:

ԲԱՆԴԱՏՈՒԹԻՒՆ

Հայերէն թարգմանութիւնը՝ համեմատուած է Holmesի տպագրութեան համար Եօթնասնից համեմատութեան հետ, թէ եւ անխնամ բաղդատութիւն մը և ոչ ամէնէն հին գրչագրին վրայ: Օրինակ իմն, թիւ 3 հայ գրչագիրը Հնգամատենին՝ զոր Holmes կը ծանուցանէ իբր Ատլիքեան բնագիր 1063 ին ուրիշ բան չէ եթէ ոչ ութերորդ դարու գրչագիր մը: Նոր Կտակարանի բաղդատութիւնը, թիւ 2-ն տորֆի Նոր Կտակարանի ութերորդ տըպագրութեան մէջ, չափով մը խնամուած է, սակայն հեռու է կատարեալ ըլլալէ կամ հնագոյն գրչագրերու համաձայնութեան վրայ հիմնուելէ: Հայ Աւետարաններու հին գրչագրերը շատ սովորական են և յօդուածագիրը անոնցմէ ութը կը ճանչնայ, ոչ մէկը հազար թուականէն

1. Ոմանք Լ. կամ Բ. դարու կը համարին:

2. Պարսիկներու վարդապետ կը համարի թէ հայ հնագոյն գրչագիրներու մէջ եղած տարբերակները կը պար-

տին այն եղելութեան՝ որ Կոստանդնուպոլսէն բերուած էին մէկէ աւելի ստոյգ օրինակներ, անոնց վրայ հիմնելու համար վերջնական վերաքննութիւնը:

առաջ է. այս ութին մէջէն չորսին ամբողջական բաղդատութիւնը ունի:

Նոր կտակարանի միւս մասերը կը կախուին ամբողջ Աստուածաշունչի ձեռագիրներէ, որոնք քիչ են և միշտ բոլորգիր, չեն գտնուիր երկաթագիր, ինչպէս են Աւետարանները: Անծանօթ են ամբողջ Աստուածաշունչի օրինակներ՝ որ երկուստասաներորդ դարէն հին ըլլան:

ՅԱՏԿԱՆԻՇ ԲՆԱԳՐԻՆ

Երկու ուրիշ խնդիրներ կը պահանջեն համառօտ պատասխաններ.

ա. Մնացած է հայկական թարգմանութիւնը այնպէս՝ ինչպէս որ հինգերորդ դարուն թողութիւն թարգմանիչները:

բ. Հինգերորդ դարուն թարգմանութիւնը կը բովանդակէ՞ր թէ ոչ բոլոր Հին և Նոր կտակարանները:

Առաջինին նկատմամբ հարկ է ընդունիլ իբր հաւանական, թէ հետագայ դարերուն մէջ կատարուած են փոփոխութիւններ, գէթ Նոր կտակարանի մէջ, յապաւմամբ և յաւելմամբ. օրինակ իմն Ղուկասու ԺԲ. 44 համարին, չորս հնագոյն երկաթագիր գրչագիրներէն հետեւեալ խօսքը «և հոսէին ի նմանէ քրտունք իրբեւ զկայլակա արեան՝ ոլոռն ոլոռն հեղեալ ի յերկիր», գտնուած է միայն միոյն մէջ, և այս մէկը ամենէն հինն է թուականով՝ 902ին: Նախընթաց «մտադիրութեամբ եւս կայր յաղօթս» բառերը զանց կ'ըլլուն չորսին մէջ ալ: Կրնանք հետեւցընել թէ 44րդ տունը կը գտնուէր բնագիր թարգմանութեան մէջ, և դուրս ձգուած է երեք գրչագիրներէ վարդապետական պատճառներով: Աւելի դիւրին է հինգերորդ դարէն վերջ բնագրին վրայ եղած յաւելումները գտնելը, որովհետեւ անոնց կը հանդիպինք քանի մը գրչագիրներու մէջ միայն և ոչ ուրիշներու մօտ, և որովհետեւ այնչափ տարբերութիւն կայ ընթերցումներու այն յաւելումները պարունակող գրչագրերու մէջ՝ որ շուտով մեզի ցոյց կու տան թէ զանազան ձեռքերէ լեցուած պակասներ են: Այսպէս է, օրինակ

իմն, Մարկոսի Աւետարանին վերջաւորութեան դէպքը, որուն կը հանդիպինք վերոյիշեալ չորս գրչագիրներէն մէկուն մէջ միայն, այն է Լշմիածնի ամէնէն հին ձեռագրին մէջ, «Արիստիոնի Երիցու» տիտղոսին տակ, որ կրնայ Պապիասի ուսուցիչ Արիստիոնի ընծայուիլ, և կամ Արիստիոնի Պեղացւոյ: Նոյնն է նաեւ շնացեալ կնոջ դէպքը: Նման խնդիրներ հաստատուելու համար ամենահին գրչագիրներու խնամոտ համեմատութեան պէտք կայ:

Ի պատասխանի երկրորդ խնդրոյն, կըրնանք հաստատուել առանց ապացոյցներու դիմելու, թէ հինգերորդ դարու թարգմանութիւնը Հին և Նոր կտակարանի ամէն գրքերը կը պարունակէր ի բաց առեալ Եզրի Գ. գիրքը, Եսթերը, Տօբիթը, Յուդիթը, Սողոմոնի իմաստութիւնը և գուցէ Մակարայեցիքը: Վասն զի ինչպէս որ Եղիշէի մէջ կը կարդանք՝ Վարդան Մամիկոնեան հինգերորդ դարու կիսուն, արծարծեց իր գիտութիւնները քաջագործութեան ընդդէմ Պարսից, կարգաւոր իրենց Մակարայեցւոց գիրքը, կրնանք ռերեմի ենթադրել թէ այդ գիրքն ալ արդէն թարգմանուած էր: Կարելի է աւելցնել թէ Սաղմոսները թարգմանուած էին Եկեղեցւոյ գործածութեան համար Աստուածաշունչի միւս մասերէն առաջ, և կրկին թարգմանութեան Մեսրոպէ և իր աշակերտներէն, և թէ Յայտնութեան գիրքը երկու անգամ թարգմանուեցաւ: Այս երկու գրքերու կրկին թարգմանութեան եղելութեան հետքը կը գտնուի զանազան գրչագրաց մէջ:

Ուրիշ կէտ մ'ալ հարկ է դիտել Մովսէս Խորենացիի պատմութիւնէն: Որոշ չէ թէ որոնք էին հայերէն թարգմանութեան անկատարութիւնները, զորս դարմանելու համար Մովսէս Աղեքսանդրիա զրկուեցաւ: Չենք կրնար ենթադրել թէ Մեսրոպ, Սահակ և Եզնիկ և միւս աշակերտները, որոնք Բիւզանդիոնէ բերուած գրչագրերը արդէն թարգմանած էին, անհմուտ հելլենագէտներ ըլլային: Ուստի Մովսէս Խորենացւոյ Աղեքսանդրիա ուղեւորութիւնը հաւանօրէն եղած պէտք է ըլլայ Հայ բնա-

գրին վրայ աւելցնելը Ամոնի հատածները և Որոգինէսի վեցիջեանին աստեղանիշները և բրգածեւերը: Ամոնեան հատածները բոլոր Հայ Նոր կտակարաններուն մէջ կը գտնուին, նոյնպէս Որոգինեան նշանները Աստուածաշունչի քանի մը օրինակներուն

մէջ: Որոշ հաւաստիք մը չկայ թէ հայերը գործածած ըլլան երբեք «Տատիանոսի Համաբարբառէն» թարգմանութիւն մը:

1. Այս է եզրակացութիւնը՝ որուն կը յանդիպինք Հ. Գալ. Զայկ. Թրգ. էջ 228:

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն Թ Ո Ւ Ղ Թ Մ Ը

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ
(1919)

Խմբագրութիւնս շնորհակալութիւն կը յայտնէ ազնիւ բարեկամ Տքմր. Մ. Սեւակի՝ որ Բերլինէն Վենետիկ իր ամառնային արձակուրդի շրջանին (Օգոստոս, 1935) մեր տրամադրութեան տակ դրաւ հրատարակելու հետեւեալ թարգմանութիւն այն նամակին՝ զոր ինք Մ. Սեւակ ստացած է Խաղաղութեան Համաժողովին մասնակցող Ուիլսոն Նախագահի պատուիրակութեան մասնագէտ անդամներէն մէկէն՝ իբրեւ պատասխան իր նամակին՝ որով խնդրած էր անոր տպաւորութիւնները ՀԱՅ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐՈՒ մասին:

ԽՄԲ.

CORNELL UNIVERSITY
ITHACA, NEW YORK

Departement of Ancient History
239 Goldwin Smith Hall.

Դեկտ. 12, 1920

ՊՐ. Մ. ՍԵՒԱԿ
Նիւ Հեյվը

Սերէի Տիար.

Ասկից առաջ շատ զբաղած էի Ձեր Նոյեմբեր 12 թուակիր նամակին պատասխանելու, և հիմա կրնամ պատասխանել միայն՝ չափազանց համառօտ կերպով. քանի որ Ձեր խնդրանքին բնոյթը կը պահանջէ շատ էջերու բացատրութիւն՝ զոր չեմ կրնար ընել:

Հայ պատուիրակութեան հանդէպ իմ կազմած տպաւորութիւնը շատ նպաստաւոր էր: Անոնք ներկայացուցին իրենց դատը տպաւորուած հաղորդագրութեամբ մը և յետոյ բերանացի՝ Բրիտանական, Ֆրանսական և Անգլիական պատուիրակութիւններու առջեւ և վերջապէս պաշտօնապէս Տաւնթուր Խորհուրդին առջեւ:

Հոն Պողոս Նուպար և Ահարոնեան ներկայացուցին զանոնք: Երկուքն ալ լաւ խօսեցան՝ շեշտելով Հայոց՝ պատերազմի ժամանակ՝ դաշնակից պետութեանց մատուցած ծառայութիւնը քան թէ Հայոց կրած տառապանքը: Ասիկա շատ խոհեմ բան էր: Նաեւ բարեբախտաբար կարձ՝ և ճիշտ խնդրոյն շուրջ:

Պողոս Նուպար դադարաբաւաւ մըն է, կատարելապէս պարկէշտ և համոզուած հայրենասէր: Աւետիս Ահարոնեան լաւագոյն մշակոյթով անած տիպար քննադատ է, Նուպար Փաշայէն նուազ լաւատես և աւելի իրապաշտական: Կը խորհիմ որ իր քաղաքական դատողութիւնները չափով մը աւելի առողջ են քան Պողոս Նուպարինը, թէեւ Նուպար Փաշա Տասներու խորհուրդին առջեւ աւելի լաւ տպաւորութիւն ըրաւ:

Յովհաննէս Խան ալ աւելի գիւտնաբիտական տիպար էր, ինչ որ իր դաստիարակութիւնը բնականօրէն զինք պղպէս պիտի պատրաստէր: Իր գիւտնաբիտական ուշիմութիւնը և դատողութիւնը զիս շատ նպաստաւոր կերպով տպաւորեց: Կարօ Փաստըրմաճեան աւելի Փարիզի յեանաբեմին վրայ էր կեցած: Բայց նա մարդկային լաւագոյն տիպար մըն է: Անոր մէջ անկեղծութիւնը՝ որ բոլոր այս մարդոց յատկանիշն էր, ամէնէն աւելի ցայտուն էր: Այս բոլորին հետ ես շատ համարձակօրէն յարաբերուեցայ և անոնք ոչ մէկ առիթով ինծի գէմ անխորհրդապաշ չեն եղած: Անոնց բոլորն ալ կարող մարդիկ են և արժանի բոլոր Հայոց վստահութեան: Անոնց պարկէշտութիւնը կասկածէ վեր է: Իրենց խառնուածքը մեծապէս կը տարբերի: Բազմակողմանի կարողութեան և առողջ հասարակական հասկողութեան (sound common sense) տեսակէտէն՝ ես Փաստըրմաճեանը կը դնեմ անոնց շարքին առաջին գիրքին վրայ:

Մալքումը պատրանքէ զուրկ մարդ մըն էր, քաղաքական իրապաշտ մը և ահագեմական իր իրապաշտութեան մէջ: Նա այնքան կարող չէ որքան վերոյիշեալները: Խանճանեանը (Khanjanian)¹ երազկոտ մըն էր, ինչպէս որ տեսական ընկերվարական մը հակամէտ է ըլլալու, և նա չափազանց դրաւիչ և համակրելի նկարագիր մըն է: Գնդապետ Կողանով շատ հաճելի և կորովի անձնաւորութիւն մ'էր: Գարձեալ Կողանովի բացարձակ պարկէշտութիւնը իմ յիշողութեանս վրայ որոշ դրոշմ մը թողուց: Ուսկէիմ Գողանով Ուսուցչապետը² (անունը հիմա կը վրիպի յիշողութեանէս) երկչոտ և ինքզինքը նուստատացնող մէկն էր, նա չունէր միւսերու քաջատրուութիւնը: Իր տառապանքները զինք խորտակած էին:

Մի կարծեք որ ես այս մարդիկը իրենց արժանիքէն աւելի կը գովեմ: Անոնք մարդկային պատուական խումբ մը կը ներկայացնեն որոնցմով Հայերը կրնան հպարտ դալ: Անոնք Հայաստանի համար գիշեր ցորեկ աշխատեցան: Իրենց ժողովուրդին մատուցած ծառայութիւնը աւելի կը կշռէ քան Հայաստանի մէջ իրենց վայելած ներկայ գերբերը: Գրութիւնը անեւ էր, որովհետեւ Միացեալ Նահանգները չուզեցին Հովանաւորութեան պատասխանատուութիւնն ստանձնել:

Խնդրեմ մի մէջբերէք իմ անունը Ձեր որեւէ գրութեան մէջ: Ես Ձեզի հետ վերաբերուեցայ անկեղծօրէն այն պատճառաւ որ հայերը երբեք ինծի հանդէպ անխորհրդապաշ չեն եղած: Եթէ կը փափաքէք աւելի ծանօթութիւն՝ Ձեզի պիտի թելագրէի որ գրէք Բրինաթընի (Ն. Ճ.) Տիար Հէրպըրթ Ատամը Կիպլընդին: Նա գիտէ այս ամէնը, նոյն խի ինծմէ աւելի, որովհետեւ իրեն յարաբերութիւնը անոնց հետ պաշտօնական հանդամանք չունէր և մտերմական էր:

Ո՛ր և է աջակցութիւն՝ նիւթական կամ այլապէս, որ հայկական ծագում ունեցող Ամերիկացիները ընծայեցին թիկունք կանգնելու Փարիզի հայ պատուիրակութեան՝ կատարելապէս արժանի էր: Այս մասին ես վստահ եմ:

Անկեղծօրէն

Ձերդ...³

1. Հաւանօրէն՝ Օմանցեան:

2. Ուս. Տէր Յակոբեան:

3. Յարգելու համար ազնիւ նամակագրին կամքը՝ չենք հրատարակեր իր անունը, Ծան. Մ. Ս.

ՀԱՆԴԵՍՆԵՐ ԵՒ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ԵՒ ՄՈՒՐԱՏ-ՌԱՓԱՅԵԼԵԱՆ

ՎԱՐԺԱՐԱՆՆ ԵՐՈՒՆ ՄԷՁ

Մ. — ՌԱՓ. ՎԱՐԺԱՐԱՆ — ՎԵՆԵՏԻԿ

Մուրաւ-Ռաֆայէլեան վարժարանի Տեսչութեան հրաւերին վրայ տարւոյս Յունուարի 26ին՝ տեղւոյս Հայ Գաղութը փութաց վարժարան՝ պատուելու համար յիշատակը ողբացեալ ԿՈՄԻՏԱՍ Վ.Ի:

Յարգելի Տեսուչը Հ. Ք. Վ. Չրաքեան՝ յետ պարզելու օրուան նուիրական բնոյթը և ամէնուս յարգանքի, զմայլանքի և երախտագիտութեան պարտքը հանդէպ Հայ երգի անզուգական Մշակին՝ բեմ հրաւիրեց օրուան բանախօսը՝ Ուսմիս ընդհ. Աթուակալ Վ. Հ. Գեւորգ Տայեան երաժշտագէտ վարդապետը, որ շահեկան բանախօսութիւն մը կատարեց, տալով ամփոփ ծանօթութիւններ մեծ վարպետին կեանքին ու գործին, խառնելով ստեպ անձնական յուշեր և յարաբերութիւններ, նաեւ անակնկալներ Կոմիտասի գործին և հայ երաժշտութեան հետ աղերսով:

Վարժարանին Աշակերտները իրենց համեստ բաժինը բերին Կոմիտասեան երկու խմբերով:

Փետր. 24ին վարժարանին սաները՝ տեղւոյս Հայ Գաղութին ներկայութեան բեմագրեցին «Մարտին պապայի համետը» կրթական գեղեցիկ արամը:

Թէեւ շատ լուրջ և սրտաշարժ տրամ, սակայն շնորհիւ իրենց եռանդին և դաստիարակներու ջանքերուն՝ գերակատար աշակերտները յաջողութեամբ ներկայացուցին զայն:

Բարեմիտ բայց ընտանեաց համար զոհաբերուող հօր Մարտինի գերը կատարեց մեծ յաջողութեամբ Մերուժան Պաշէճեան. նոյնքան գովելի հանգիստացան՝ Յակոբ Պոտիկեան՝ որդւոյն, Յակոբ Քերոբեան՝ հօրեղբոր, Լուգուիկ

Պաշէճեան՝ բարեկամի, Խաչիկ Տամատեան՝ վաշխառուի, Զաւէն Մնտիկեան՝ որդեգրի, Գրիգոր Թամարեան՝ նաւապետի կարեւոր գերերով. երկրորդական գերեր ունէին Մ. Գողազեան, Գ. Կեյվէեան, Յ. Աւլանեան և Ա. Գասպարեան:

Յատուկ գովեստի արժանի են իրենց բերած ամենափայլուն յաջողութեան համար՝ Մանուկ Լիժմէքճեան, Յովհաննէս Յովակիմեան և Լուգուիկ Կիրակոսեան՝ Մոլիէրի «Le Mariage forcé» (Բռնի ամուսնութիւն) կատակերգութեան մէկ տեսարանին ներկայացումն մէջ՝ անսպլաշ ֆրանսերէնով և հասուն խաղարկութեամբ՝ Փանքրասի, Մարփուրիոսի և Զիւնարի ծիծաղաշարժ գերերով:

Միջնարարներուն գաշնակի ընկերակցութեամբ՝ Զուլթաի վրայ զգայուն նուագներ տուաւ Վ. Կիրակոսեան և բոլոր աշակերտութիւնը ձկնորսերու մոգիչ խմբերով:

Գարձեալ զուարթ պաշէր ընծայեցին ներկաներուն՝ Հրաչ Ապոյեան և Լ. Կիրակոսեան, և յատկապէս փոքրիկ վարդան Տէր Աստուածատուրեան որ կրկին փայլեցաւ նախորդ տարիներու յաջողութեամբ և բան մ'ալ աւելի, տաքուկ ծափեր խլելով իր հայերէն և իտալերէն արտասանութիւններուն համար՝ որոնք յանկարծաբանութեան մը չափ բնական էին և խելացի ու սիրուն շարժուձեւերով համեմուած:

Փետր. 25ին ալ իտալացի խումբ բազմութեան մ'առջեւ փայլեցան մեր վարժարանի աշակերտները՝ իտալերէն ներկայացումներով:

Հոգեցունց արամին մէջ՝ բարի և տառապող հօր գերն ունէր Յ. Պոտիկեան, խաղամոլ և ժառանգութիւնը վատնող որդւոյն՝ Վահան Պաշաճեան, որուն խաղակիցը՝ Զաւէն Մնտիկեան քաջուած ապա սքեմի սրբութեան տակ՝ կը քաւէ անկեղծ մը փոխարէն և զայն կը վերականգնէ: